

VEDANTA SİSTEMİNDEKİ MAYA VE AVİDYA KAVRAMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Hatice ÇİÇEK AVCI**

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 24 Aralık 2018, **Kabul Tarihi:** 24 Mart 2019, **Yayın Tarihi:** 29 Mart 2019, **Atf:** Çiçek Avcı, Hatice. "Vedanta Sistemindeki Maya Ve Avidya Kavramları Üzerine Bir İnceleme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/1 (Mart 2019): 89-105.

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 24 December 2018, **Accepted:** 24 March 2019, **Published:** 29 March 2019, **Cite as:** Çiçek Avcı, Hatice. "A Study of Maya and Avidya Concepts within Vedanta System". *Journal of Academic Research In Religious Sciences* 19/1 (March 2019): 89-105.

Öz

Bu çalışmada Hint Ortodoks öğretilerinden biri olan Vedanta'daki *sihir, büyü, yaratma gücü, aldanma, illüzyon, yanılsama* gibi farklı anlamlara gelen *maya* kavramına ve zaman zaman onun yerine kullanılan ve bireyin gerçeği görmesini engelleyici bir unsur, cehalet olarak tanımlanan *avidya* kavramının tahlillerine yer verilecektir. Maya ve avidyanın bireyin kurtuluş ve özgürlüğündeki rolü, Hint kutsal metinlerinde mayanın ifade ettiği anlamlar, Vedanta Öğretisinde maya kavramının yeri ve önemi çalışmanın temel konularıdır. Çalışmanın amacı *insanın sınırlı oluşuna* en çok hizmet eden kavramlardan biri olan mayanın etki alanını özet olarak incelemek ve Hint inancındaki yerini sorgulamaktır. Her iki kavramın da genel kabul gören ortak özellikleri hem olumsuz özellikler taşımaları hem de bireyin özgürlüğe ulaşması ve kurtuluşa erişmesinde ona engel teşkil etmeleridir.

Anahtar Kelimeler: Maya, Avidya, Yanılsama, İnana, Adhyasa.

* Bu çalışma "Vedanta Sistemi Çerçevesinde Hinduizm'deki Mistik Unsurlar" isimli doktora tezimizin bir bölümünden uyarlanarak hazırlanmıştır.

** Uludağ Üniversitesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, htccicek@gmail.com, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0001-8850-2299>

A Study of Maya and Avidya Concepts within Vedanta System

Abstract

This study will include maya concept that has different meanings such as magic, sorcery, creative power, delusion, illusion in Vedanta, one of the Indian Orthodox Disciplines. In addition to Maya, the concept of avidya, which is sometimes used instead of it, which prevents the individual from realizing the truth and which is defined as ignorance, will be also analyzed. The role of Maya and avidya in the liberation and freedom of the individual, the meanings expressed by Maya in Indian scriptures, the place and importance of the Maya concept in Vedanta Discipline are the main subjects of the study. The aim of this study is to briefly examine the domain of Maya, which is one of the most -serving *individual boundedness*-, and to question its place in the Indian belief. The widely-accepted features of these two concepts are that they both carry negative characteristics and prevent the individual to reach freedom and salvation.

Keywords: Maya, Avidya, İllusion, Jnana, Adhyasa.

Giriş

Vedanta Felsefesi, Hint Ortodoks sistemlerinden bir tanesi olarak kabul edilmektedir. Bu sistem, Upanişadlar'daki Brahman'ın tek gerçek olduğunu kabul eden, Brahman (Tanrı) - atman (bireysel ruh) özdeşliğine dayanan ve bu özdeşliğin dışındaki dünyayı yanılsama olarak gören bir yaklaşımdır. Sistemin en ünlü temsilcisi ise Shankara'dır. Vedik dönemin sonuna denk gelen Vedanta, Shankara tarafından sistematik hale getirilmiştir. Shankara'nın temsil ettiği Vedanta alt dalı ise Advaita- Vedanta olarak isimlendirilmektedir. Advaita, Tanrı ve insan ikiliğini (düalizmi) reddederek Brahman ile atman arasında saf ve temel bir birliğe dayanmaktadır. Nasıl ki kıvılcım ateşten bir öz ve onun bir parçası ise insan ruhu da Tanrı ile aynı öze sahiptir. Advaita düşüncesinde kurtuluş ulaşılabilecek bir kavram değil bizzat ruhun asli özüdür. Ruhun gerçek doğasını keşfedinceye kadarki yaşantının tamamı ise *maya* kavramının kapsamındadır. Bu anlamda maya, Vedanta Öğretisinde bireylerin kurtuluş serüveninde temel kavramlardan biridir.

Maya Kavramının Tanımı ve Kapsamı

Sanskritçe, *mâ-* ölçmek ve paylaşmak gibi anlamlara gelmektedir. İllüzyon, sihir, yaratma gücü anlamına gelen maya kavramının; yaratma ve oluşturma gibi orijinal anlamının yanında; Hint düşünce sisteminde *güç, süreç ve sürecin sonuçları* anlamına gelen, *hayata ve dış dünyaya ait gizemi* ifade eden bir manası da vardır. İngilizce karşılığı *craft ve magic* olarak çevrildiğinde, craft ile

yaratma gücü ve becerisi, magic ile de sihir olarak karşılık bulmaktadır.¹

Maya karşılığında yaygın olarak kullanılan iki kavram *yanılsama* ve *illüzyondur*. Maya, dış dünyanın gerçekliğini reddetmeyip sadece bireylerin tecrübelerinin göreceli olduğunu ifade etmektedir. Maya kavramı, Upanişadlar'dan üretilen, Vedanta temsilcilerinden Shankara tarafından Hint düşüncesine girmiş, gerçeklik ve dış görünüşü beyan etmeye yarayan bir kavrayış biçimidir.²

Maya, Hint kutsal metinlerinde; özü aslında bir olan nesnelere farklı görünmelerinin nedeni³, evrenin kendisi ve Tanrının yaratma gücü⁴, sihir, büyü, illüzyon, aldatmaca, anlaşılması zor bir kavram⁵ olarak farklı pek çok anlamda kullanılmaktadır.

Gaynor, maya kavramını *materyaller dünyasındaki fenomenleri üreten ve onların idrak edilmesini sağlayan bir güç, illüzyon* olarak tanımlamıştır. Değişen, eksilen, sonsuz olmayan ve değişmez karşıtı olan kavramlar maya tarafından temsil edilir. Maya kavramını anlamak için “Brahman’ın tek gerçek olduğu” ve “Külli Ruh veya Tanrı anlamı taşıyan Brahman’ın bireysel ruhları temsil eden atman ile özdeş olduğu” temel önermeler olarak akılda tutulmalıdır. Brahman yegâne gerçek olarak kabul edildiğinde, fenomenler dünyasının en yüksek ve nihai gerçekliğe sahip olduğundan söz etmek mümkün değildir.⁶ Brahman’ın tek gerçek olduğu ilkesinden yola çıkıldığında, Brahman dışındaki evreni temsil eden kavram mayadır. Maya, Brahman hakkında konuşurken dış görünüşü gerçeklikten ayırmak için kullanılan anahtar bir kavramdır.⁷

¹ Teun Goudriaan, “Maya” *Encyclopedia of Religion*, ed. Lindsay Jones (USA: Thomsan Gale, 2005), 9: 5794; A. L. Herman, *A Brief Introduction to Hinduism: Religion, Philosophy and Ways of Liberton*, (Oxford: Westview Press, 1991), 73; Sananda K. Coomarasawamy v.dğr., *Doğu Bilgeliliği*, trc. Ahmet Aydoğan, (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 128.

² Prabhu Duth Sahastri, *The Doctrine of Maya in The Philosopy of Vedanta*, (London:Luzac and Co Publishers, 1911), v.

³ Chandogya Upanişad VI/ 1/ 4-6. Bkz. *Upanishadlar*, trc. Korhan Kaya, (İstanbul: 2014, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları).

⁴ Şvetaşvatara Upanişad, IV/ 10.

⁵ Bhagavad Gita VII/ 14, trc. Korhan Kaya, (Ankara: Dost Kitabevi, 2001)

⁶ Frank Gaynor, “Maya”, *Dictionary of Mysticism*, (New York: Philosophical Library, Tarihsiz), sayfa yok.

⁷ Sahastri, *The Doctrine of Maya*, 49.

Bir kişi aynaya baktığında kendini değil aslında kendi yansımasını görür. Kişinin aynada gördüğü şeklinin sadece kendi yansımasından ibaret olup onun özünü oluşturmadığı gibi, maya da görünüşte var olan ama gerçeği bütünüyle yansıtmayan bir olgudur. Maya karakter ve kişilikle özdeşleşmek, rollere göre hareket etmek ve bir benlik illüzyonudur.⁸

İnsan yaşamında geçici hayata dair her olay maya kapsamına dâhildir. Duyusal, akli ve zihinsel tatminler, tüm bilgi ve genellemeler, mayanın etki sahasında bulunmaktadır.⁹ Özetle zaman, mekân ve nedenselliğin sınırlarına bağlı olan her şey mayanın sınırları içerisinde yer almaktadır.¹⁰

Hint düşüncesinde insanın dünya hayatına bağlılığının temelinde maya kavramının etkisinden söz edilebilir. Evren değişmez, sarsılmaz ve sonsuz olmayıp, evrenin duyulara, algılara ve kişilere göre değişen göreceli bir varlığı söz konusudur. Hint düşüncesinde içinde yaşanan evren varlık ve yokluk karışımı olarak betimlenebilir. Kişilerin gündelik hayatta başlarına gelen olaylar, bilme istekleri, ilerleme, reform ve lüks yaşantıları onların ölümle yüz yüze oldukları gerçeğini değiştirmez. Nedeni bilinmediği halde, ölüm gerçeğine rağmen hayata sınıksız tutunma isteği, mayadır.¹¹ Maya insana, var oluşunun temelinde çelişkinin yattığını, iyilik ile kötülük, gülmek ve ağlamak, hayat ile ölümün bir arada bulunması gerektiğini hatırlatır.¹² Hayatta iyilik ve kötülük birbirine bağlıdır ve ikisi de eşit değere sahiptir. Hayatın özü insanın kemale doğru yol alması ve gerçek benliğinin farkına varmasıdır.¹³ Sonsuz olanla kıyaslandığında, tüm sonluların başından geçen fani olaylar mayanın birer yansımalarıdır.

Maya üç gunadan (temel nitelikten) oluşmaktadır. Bu gunalar *sattva*, *raja* ve *tamada*. Rajalar, bitip tükenmek bilmeyen aktivite olarak ortaya çıkan enerjiyi ifade eder. Muhabbet, arzu, istek, şehvet, öfke, kıskançlık, egoizm gibi özelliklere rajalar neden olur. Ta-

⁸ Daniel Schimdt, "Samadhi", (2017), Part 1 (The Illusion of The Self), erişim: 5 Aralık 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=Bw9zSMsKcwk>, (11:20- 11:50)

⁹ Swami Vivekananda, *Maya ve Yanılsama: Vedanta Felsefesi'ne Giriş -1*, trc. Suat Ertüzün, (İstanbul: Okyanus Yayınları, 2005), 18.

¹⁰ Vivekananda, *Maya ve Yanılsama*, 29.

¹¹ Vivekananda, *Maya ve Yanılsama*, 10-11.

¹² Vivekananda, *Maya ve Yanılsama*, 15. Kavramın bu karşılığı İslam literatüründeki "Herşey zıddı ile kaimdir." İlkesini hatırlatmaktadır.

¹³ Vivekananda, *Maya ve Yanılsama*, 20.

malar ise kendilerini hareketsizlik, isteksizlik ve dikkatsizlik olarak gösterirler. Tamalar bir nesnenin gerçek doğasını gizleyerek, onu olmadığı şekli ile gösterirler. İnsanı doğum ölüm çarkına esir eden tamalardır. Tamaların cehalet, tembellik, aldanma gibi özellikleri de bulunmaktadır. Raja ve tama (eylem- eylemsizlik, aktiflik- pasiflik yönleri ile) birbiri ile zıt karakterlidir. Sattva ise ruhsal nitelikler olarak ortaya çıkar ve raja ile tama arasındaki dengeyi sağlar. Sattva, safiyeti temsil eder. Dürüstlük, Tanrıya teslimiyet, inanç, ibadet, kurtuluş arzusu gibi olumlu özellikler sattvanın nitelikleridir. Sattva, atmanı ortaya çıkararak kurtuluşa giden yolu açar. Gunalar her varlıkta mevcuttur ve bazen biri diğerinden ağır basmaktadır. Gunalara bağımlı olan hiç kimse özgür olamaz. Maya ise, bu üç gunanın (raja, tama, sattva) bütünleşmiş halidir.¹⁴

Maya ve Avidya Kavramlarının Birbirleriyle İlişkisi

Hint geleneğinde maya ile birlikte bazen de onun yerine kullanılan diğer bir kavram avidyadır. Maya, zaman zaman avidya terimi ile eş anlamlı olarak kullanılmakla birlikte maya, cehaletle ilgili durumların sonuçlarını da kapsayan bir kavram olması yönüyle avidyadan daha kapsamlı ve ona göre bir üst kavram olarak yer bulmaktadır. Maya, insana dünya hayatının (cennet gibi) nihai değerlere ve özelliklere sahip olmayıp geçici olduğunu ve insan görüntüsünün adeta öz benliğinin yanında sadece kendi gölgesine benzediğini hatırlatmaktadır.¹⁵

Avidya, vidya (bilgi) kelimesinin zıddı ve metafizik türde cehalet anlamına gelen bir terimdir. Eliade, avidyayı “*metafizik türde cehalet*” olarak tanımlamaktadır. Avidya nihai gerçekliği ve hakikati örtme özelliği taşımaktadır. Bu nedenle insanlar, sorumsuz bir var oluş ile davranışlarının sonucunu bilmeden yaşamaktadırlar. Cehalet, neden-sonuç yarasını (karma) meydana getirerek onu güçlendirmekte, karma da yeniden bedenlenme cezasının (samsara) sürekliliğini sağlamaktadır. Bu çemberden kurtuluş ise (mokşa) jnana (kutsal bilgi- irfan) sayesinde mümkün olabilmektedir.¹⁶ Avidya

¹⁴ Swami Nikhilananda, *Hinduizm*, trc. Aslı Özer, (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 2003), 44-45/47; Swami Sivananda, *Vedanta For Beginners*, (India: The Divine Life Society, 1996), 5. Gunalar ile ilgili daha kapsamlı bilgi için bkz. Herman, *A Brief Introduction to Hinduism*, 81-83.

¹⁵ Herman, *A Brief Introduction to Hinduism*, 73.

¹⁶ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2. Cilt, trc. Ali Berktaş, (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2003), 293.

neden sonuç ilişkisine bağlı olan cehalet olarak bireyin özgürlüğe ulaşmasında bir mânidir.

Avidya, kişinin önündeki kurtuluş engellerinden birini oluşturmaktadır. Kişiyi samsaraya sürükleyen sebeplerden bir tanesi, kişinin arzularından sonra onun bilgisizliği ve cehaletidir. Yüce bilgiden (jnana) yoksun olma, bireyin esarete sürüklenmesinin başlıca sebeplerinden biridir. Kişi cehaletini yendiğinde arzularını yenmesi de daha kolay hale gelir. Kişinin kendine dair bilgilere sahip olması arzularını daha kolay kontrol etmesini sağlar. Bu durum, samsara yolundaki engellerden kurtulup mokşaya yönelmesini kolaylaştırır.¹⁷

Avidya kişinin gerçek özünü tanınmasında da bir engeldir. Beden yoğun bir şekilde karanlıktır ve çok yoğun şuursuzlukla örtülüdür (avidya). Eğer bu örtü parçalanırsa o zaman benlik tanınabilir. Advaita- Vedanta düşüncesinde cehaletin (avidya) bağlarından ve örtülerinden kurtulmak sadece vidya veya jnana ile mümkün olmaktadır. Vidya, varoluşun temelinde bireylerin içinde bulunmakta ve jnana şeklinde de adlandırılmaktadır. Vidyanın değiştirilmeye ya da geliştirilmeye ihtiyacı yoktur. Sadece onun yolundaki engeller ortadan kaldırılmalıdır. Bu anlamda kurtuluşa erme asıl doğanın kavranmasından başka bir anlama gelmemektedir.¹⁸

İnsan zihni çok fazla cehalete maruz kaldığında ego duygusu ortaya çıkmaktadır. Ego, cehaletin bir ürünüdür ve insanın en büyük düşmanıdır. Kurtuluş ise egonun zıddıdır. Nasıl ki insan vücudunda kalan bir zehir onun iyileşmesini engelliyor ise, insanda kalan en ufak bir ego kısıntısı da onun kurtuluşuna manidir. İhtiraslar tatmin edildiğinde daha fazla artacağından zihin egoyu kesinlikle beslememelidir. Gerçeğe ulaşmak için iradeyi kuvvetlendirmek, ihtiraslardan uzak durmak, Brahman'ı düşünme yoluyla karmik birikimleri ortadan kaldırmak gerekir. Bedensel zevklere bağlı olan kişilerin kurtuluşu mümkün olmayacağı akıldan çıkarılmamalıdır. Ego bütünüyle *yüksek şuurluluk halinde* ortadan kaldırılabilir. Bu yüksek şuurluluk hali *samadhi* şeklinde adlandırılmaktadır.¹⁹ Sınırsız zihnin ego yapısı ile tanımlanması insanı matrix denilen sosyal

¹⁷ Herman, *A Brief Introduction to Hinduism*, 72-73.

¹⁸ Heinrich Zimmer, *Hint Felsefesi*, trc. Sedat Umran, (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1992), 391-392.

¹⁹ Shankara, *Viveka Chudamani (Tefrik Etme Hazinesi)*, trc. Mehmet Ali Işım, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006), 87- 94.

şartlanmaya götürmektedir. Matrix ise şartlanmaya bağlı olarak yaşanan hayatı temsil etmektedir.²⁰

Vedanta Felsefesinde Mayanın Yeri

Vedanta Felsefesinde maya sözcüğünün kullanım alanlarından biri yaratılışı açıklamaktır. Tüm yaratılış maya olup mayanın bir parçası olan sonlu zihin mayanın gerçek doğasını anlayamamaktadır. Bu yönüyle maya kişi algısını aşan bir boyuttadır. Maya kavramı yerine bazen *lila* (oyun, dünyada tezahür eden ilahi oyun) kavramı da kullanılmaktadır. Maya, Brahman'ın içinde gizlenen ve ondan ayrılamayan bir güç olarak da açıklanır. Kişi Brahman'ın gerçek bilgisine ulaştığı ve maya ortadan kalktığında evreni katışksız bir varlık olarak görür.²¹

Maya bir taraftan yanıltıcı bir güç iken diğer taraftan Brahman'ın hemen yanında olan dış görünüşün ötesini görmeye yarayan sihirli bir güçtür.²² Maya fiziksel evrenin ilk sebebi, kaynağı ve Samkha-Yoganın *prakritisine* karşılık gelen kavramdır. Samkhya evrenin kaynağını *prakriti* olarak açıklarken, *puruşa-prakriti* düalizmine dayanan bir sistemdir. Vedanta Öğretisinde *puruşa* Brahman'a, *prakriti* ise mayaya dönüşmüştür.²³

Vedanta Sistemine göre yanıltıcı dünyanın algılandığı yöntem *adyaropa* (*adhyasa*), kişinin kendini illüzyondan kurtararak Brahman'ın bilgisine ulaştığı yöntem ise *apavada* denilmektedir. *Adyaropa* yönteminde cehalet sonucu iki nesne üst üste bindirilerek başka bir şey olarak algılanmaktadır. İpin yanılgıyla yılan olarak algılanması buna örnektir. Cehalet sonucu isim ve şekillerden ibaret olan evren, gerçek olarak görünmektedir. Ancak asıl gerçeklik sadece Brahman'a aittir. Bir illüzyon nesnesi olan yılanın özelliklerini reddetmek nasıl ipin gerçek doğasının farkına varmayı sağlarsa görelî dünyanın özelliklerini reddetmek de Brahman'ın doğasını

²⁰ Schimdt, "Samadhi", (07:40- 07:50) Matrix kavramı, maya kapsamına dâhil olan bir kelime olmakla birlikte görüntülere ait dünyanın göreceli olduğu ve aslında bütünüyle gerçek olmadığı düşüncesini temsil etmektedir. Bu konu sinema filmlerinin de konusu olmuştur. Bkz. Lana Wachowski, "Matrix" (1999), erişim: 5 Aralık 2018, <https://www.imdb.com/title/tt0133093/>.

²¹ Nikhilananda, *Hinduizm*, 43.44.

²² Natalia Isayeva, *Shankara and Indian Philosophy*, ed. Harold Coward, (Albany: State University of New York Press, 1993), 3.

²³ Shastri, *The Doctrine of Maya*, 29.

keşfetmeyi sağlar.²⁴ Ancak, Brahman'a dair tecrübelerin özellikleri dikkate alındığında bireyin Brahman karşısındaki konumunun akıldan tutulması gerekmektedir. Bireyin Tanrıya dair bir tecrübe yaşaması, kesinlikle onu gerçekleştirdiği anlamına gelmemektedir. İzaflık alanında birey, birey olarak; Tanrı ise Tanrı olarak kalmaya devam etmektedir. Birey aşkın varlığı tecrübe etmiş olmaz, aşkın varlık bireyde gerçekleşir. Aşkınlık alanında ise bir tecrübe veya bireylik söz konusu değildir.²⁵

Timalsina, klasik dönem Advaitanları olan *Shankara*, *Mandana Misra*, *Suresvara* ve *Padmapada* gibi düşünürlerde avidya ve maya kavramı arasında herhangi bir ayrımın söz konusu olmadığını, geç dönem Advaitanlar arasında böyle bir ayrıma gidildiğini ifade eder. Shankara ise bireysel anlamda avidya kavramını mayadan daha çok desteklemiştir.²⁶

Shankara, düşünce sisteminde bireysel ruh olan atmanın Brahman ile ilişkisi ile ilgili olarak meşhur yılan-ip (organ) analogisini kullanmıştır. Gece karanlığında kişinin bir organı sanki bir yılan olarak görmesi aslında bir yanılma olup yılanın varlığı sadece gerçeğin organ olduğunun fark edilmesine kadar devam edecektir. Aynı şekilde bu örnekteki gerçek varlık olan organı Brahman, bir yanılma ifadesi olan yılanı ise var oluş temsil etmektedir. Yılan tamamen gerçek ötesi bir var oluşa sahip değildir ama kısa bir süre var olmasını dahi organa borçludur. Bu şekilde insan gerçek bilgiyi elde ettiğinde evrenin Brahman'ın tezahürü olduğu fikrine ulaşır. Yılan-ip analogisinin kullanılmasındaki amaç, Brahman açısından evrenin görüntüsünü (maya) ortaya koymaktır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta; Brahman-evren ilişkisinin tersine çevrilebilir olmadığıdır. Brahmansız evren düşünülemez fakat Brahman var olması için evrene muhtaç değildir.²⁷

Maya kavramında, mayanın ifade ettiği varlık kendi doğasından bir şey kaybetmeden başka bir şekilde görülebilir. Bir ip yılan

²⁴ Nikhilananda, *Hinduizm*, 59.

²⁵ Rıza Şah Kazımî, *Şankara, İbn Arabî ve Meister Eckhart'a Göre Aşkına Giden Yollar*, trc. Tahir Uluç, (İstanbul: İnsan yayınları, 2012), 357.

²⁶ Sthaneshwar Timalsina, *Consciousness in Indian Philosophy: The Advaita Doctrine of "Awareness Only"*, (New York: Taylor & Francis Group, 2008), 63.

²⁷ Oliver Leaman, *Eastern Philosophy Key Readings*, (London and New York: Routledge Publishing, 2000), 250-251; Sidney Spencer, *Mysticism in World Religion*, (Britanya: Penguin Books, 1963), 37.

olarak görüldüğünde bu görünüş *maya* olarak adlandırılır. Ancak bu durum ipin niçin yılan olarak görüldüğünü açıklayamaz. Çünkü ip asla yılan olmamıştır.²⁸ Yılan- ip analojisinde objenin gerçek doğasının saklanması (ip-organ) ve gerçek imajın gerçek olmayan obje üzerine yansıtılması söz konusudur.²⁹ Shankara düşüncesinde bu durumu ifade etmek için üst üste bindirme anlamına gelen *adhyasa* (*superimpositon*) kavramı kullanılmaktadır.

Maya genel yanılsamaların kaynağı olan avidyaya benzemekte ve kozmik yanılsamanın bir ilkesi olarak da kabul edilmektedir. Maya, (Brahman'ın yaratıcı unsuru anlamına gelen) İşvaranın yardımcı ve ondaki gizli güçtür (*şakti*). İşvara bu güç sayesinde nesnel dünyaya nüfuz eder. Ancak maya, evrenin kendisi değil, evreni kendisinden meydana getirme konusunda İşvaranın yardımcıdır. Bu anlamda kendi kendinin bilincinde olma ve kendini belirleme ilkesi olarak kabul edilebilir.³⁰

Vedanta, öz olmayanın niteliklerini beş kılıf (*kosha*) altında incelemektedir. Bunlar; *fiziksel kılıf*, *prana* (*nefes kılıfı*), *zihin kılıfı*, *akıl kılıfı* ve *bahtiyarlık kılıfı*dır. Bu kavramlar, nesnenin özünü gizledikleri için kılıf (*kosha*) adı ile anılmaktadırlar. İnsan iradesi kılıf ve cehaletin şekilleri ile özdeş olmayı bıraktığı zaman atmanın gerçeğine ulaşma imkânı edinir. Cehalet doğru bilgi ile ortadan kaldırılınca kişi uykudan uyanmış gibi olur.³¹

Shankara'ya göre maya kavramı hem *hakikatin bir ifadesi* hem de bir *prensip* anlamına gelir. Brahman ve maya arasındaki ilişki insan aklının sınırları ötesindedir. Shankara, maya kavramını bir sabun köpüğüne benzetmiştir. Ona göre maya da Brahman gibi ezeldir. Shankara, mayanın hem başlangıcı olmayan hem de sonsuz olduğunu söylemekte, bunun yanında maya ve ferdi cehalet (*avidya*) arasında bir ayrım yapmaktadır. Ferdi cehaletin başlangıcı yoktur ancak herhangi bir anda son bulabilir. Bir insan ruhi olarak aydınlanmaya ulaştığında cehalet kaybolur.³²

²⁸ Nikhilananda, *Hinduizm*, 42-43.

²⁹ Debiprasad Chattopadhyaya, *Indian Philosophy A Popular Introduction*, (New Delhi: People Publishing House, 1964), 97.

³⁰ Mysore Hiriyanna, *Hint Felsefesi Tarihi*, trc. Fuat Aydın, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), 322-323.

³¹ Nikhilananda, *Hinduizm*, 59/ 62- 63.

³² Shankara, *Tefrik Etme Hazinesi*, 21-22/25.

Maya, evrendeki çoklu görüntünün sebebidir. Bu çoklu görüntü bireye bilgisizlik olarak yansır. Birey bu bilgisizlik ile Brahman'a ulaşamaz ve evreni çoklu olarak görür. Brahman tarafından evrenin yaratılışı veya dönüşümü söz konusu değildir. Evren Brahman'ın yanıltıcı bir görüntüsüdür. Advaita'nın temel sorunu bu yanıltıcı görüntünün niçin olduğudur? Ve nasıl bir yer tutar? Evren bir yanılsamadan ibaret ise, acaba yanılsamanın kendisi yanıltıcı mıdır? "Evrenin yanılsama olduğu" önermesi bir yanılsama ise o zaman iki olumsuz durumun iptalinde evren gerçektir. Bu durumda Advaita'nın evrene dair görüşü çelişiktir. Bu konuda Advaita'nın cevabı ise yanılsamaların insanın tahminlerinin bir özelliği olduğu, tahmin konularının kendisinin bir yanılsama olamayacağı şeklindedir.³³

Maya Kavramının Tarihsel Gelişimi

Maya, Veda edebiyatında ilk olarak yanılma anlamında kullanılmıştır. Vedik dönemde kavram yaratma ve somutlaştırmaya ait beceri, hüner, kabiliyet anlamı yer almaktadır. Vedalarda **devas ve asuras**, Tanrı ve karşı Tanrılara ait güç anlamına gelmekte idi. *Maya yoluyla İndra çeşitli suretler aldı* gibi ifadeler ile maya gücü ile Tanrı İndranın şekil değiştirmesi anlatılır. Burada kullanılan anlam, büyü anlamıdır. Upanişadlar'da ise Brahman'ın fenomenler dünyası ile ilişkisinde metafizik bir anlama taşınmıştır. Dolayısıyla Vedik dönemin sonlarında kavram, bağlama göre metafizik, mitolojik, epistemolojik veya büyüsel anlam taşıyabilmektedir.³⁴ Rig Veda'da maya, sihir, yaratıcı güç ve yanılsama gibi anlamlara gelmektedir.³⁵

Rig Veda'da *güç, bilgi ve hile* gibi anlamlara gelen maya, fiziksel bir güç anlamı taşımayıp içinde gizem barındıran bir gücü temsil etmektedir. Bu nedenle hileye dayalı mistik bir güç olarak da karşılık bulmaktadır.³⁶

³³ Nagaraja P. Rao, *The Schools of Vedanta*, (Bombay: Bharatiya Vidya Bhavan, 1943), 38-39.

³⁴ Goudrian, "Maya", 9: 5794.

³⁵ "Ölümsüzlüğün efendisi şanlı Varuna'nın büyük **sihir** işini açıklayacağım; o gökyüzünde dururken güneşle birlikte yeri bir ölçüyle taksim etti." Rig Veda 5/85/5; "... Doru atları bağlı İndra **yanılsamalarıyla** pek çok biçim alır, gerekirse on yüz defa." Rig Veda 6/47/18. Bkz. *Rig Veda*, trc. Korhan Kaya, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018).

³⁶ Sahastri, *The Doctrine of Maya*, 10-11.

“Onun gücüne çok dua ederler. Birçok görkemli işi yapan İndra’dır. Emsalsiz cesaret ve yiğitliğiyle olağanüstü bir şekilde kötü Dasyuları mahvetmiştir.”³⁷

“İndra ışığı kazandığında Paniler, bilge Daşoni için açgözlü Şushna’nın sihirli hileleri yüzünden yüz darbe altında kaçtılar...”³⁸

Atharva Veda’da ise maya kavramı bir kez geçmekle birlikte maya yerine ondan türetilmiş *mayaya*, *mayinah*, *mayam*, *mayah*, *maye*, *mayayah*, *mayabhih*, *mayi* gibi ifadeler yer almaktadır. Rig Veda’da güce dayalı bir gizem ve sihirli bir unsur kelimenin karşılığı iken Atharva Veda’da yanılma, sihir, büyü gibi anlamlara gelmiştir.³⁹ Vedik şiirler evrendeki birliğin altında yatan sebebi bilme arzusuna dayanırken, Upanişadlar Vedaların örtük öğretilerinin adeta cisimleşmiş halidir.⁴⁰

Samkhya Öğretisinde maya materyal dünyasına ait kutsal bir güç olarak tanımlanmaktadır. Advaita Sisteminde ise maya mutlak gerçek açısından bakıldığında bir yanılma, illüzyon anlamı taşır. Kavramın genel karşılığı illüzyon olarak tanımlansa da orijinal halinde ve kutsal kitaplardaki kullanımında böyle bir anlamın var olmadığı ileri sürülmektedir. Mesela Bhagavad Gita’da maya yaratıcı güç ve avatar anlamı taşımaktadır.⁴¹ Maya, eğer kişiyi kör edip gerçeği gizliyorsa şeytani; Tanrı ve onun evrene dair faaliyetlerini kapsıyorsa kutsal kabul edilir.⁴²

Maya kavramı Upanişadlar dönemi öncesinde bir süre kullanılmamış ve düşünsel gelişime bırakılmıştır. Daha sonra gündeme gelen “Evrenin sırrını neden çözemiyoruz?” sorusu için “Çünkü boş konuşuyoruz, arzuların peşinden koşuyoruz, duyulara ait şeylerle tatmin oluyoruz ve bu nedenle hakikati sis perdesi ile örtüyoruz” şeklindeki cevap, açıkça belirtilmese de hakikat arasına giren bir sis perdesini gösterir niteliktedir. Upanişadlar ile yeni bir boyut kazanan kavram, değişmez bir özelliğe bürünmüştür.⁴³ Upanişad metinlerinde Tanrı âlemin özü ve temel prensip, mutlak gerçek olarak

³⁷ Rig Veda 3/ 34/ 6.

³⁸ Rig Veda 6/ 20/ 4.

³⁹ Sahastri, *The Doctrine of Maya*, 13- 14.

⁴⁰ Sahastri, *The Doctrine of Maya*, 39/47.

⁴¹ *Bhagavadgita* 7/14.

⁴² Geoffrey Parrinder, *Mysticism In the World’s Religions*, (London: Sheldon Press 1976), 92- 93.

⁴³ Vivekananda, *Maya ve Yanılma*, 7.

kabul edilmektedir. Dolayısıyla Brahman dışındaki tüm evren yanıl-sama kategorisinde yer almaktadır. İnsanların dünyada yaşadığı sıkıntı ve problemlerin sebebi Brahman'ı hakıyla bilmemeleri ve Brahman-atman özdeşliğini kavrayamamalarıdır. Yüce gerçeği idrak eden kimse ise her şeyin görüntüden ibaret olduğunu fark ederek kurtuluşa ulaşabilecektir. Dünyadaki kötülüklerin ve insanların sıkıntılarının sebebi onların gerçeği bilmeyişlerinden kaynaklanır. Maya, insanın gerçek konusundaki bilgisizliği ve yanılıklarına delalet eden şeytani bir kavramdır.⁴⁴

Bütün dünyevi arzularını terk eden kimse her türlü arzusunu gerçekleştirmişdir. Dünyevi mutluluk peşinde koşmayı bırakıp sadece Atmana (nefsine) yönelen kimse, her şeyi elde etmiştir. Kendini bilme halinin gerçekleşmesi, bireyin oğul, servet ve dünyevi güç arzularını tamamen terk etmesine bağlıdır.⁴⁵

Upanişadlar'da mayadan, bir adet madeni paradan birçok madeni para elde eden bir sihirbaz gibi bahsedilir, sanki maya sihirli bir güce de sahiptir. Özellikle Budizm'in etkisi altında, kavrama acı ve kötülüklerin kaynağı şeklinde bir anlam yüklenmiştir. Mayanın negatif yönünün ön plana çıkarılması Hindistan'ın pozitif bilimlerde geri kalmasının bir sebebi olarak görülmektedir.⁴⁶ Upanişad metinlerinde maya bir taraftan evrenin kendisi, diğer taraftan ise hayal olarak tanımlanmaktadır:

“Bilin ki doğa mayadır ve bu mayanın hükümdarı Tanrı'nın kendisidir.”

Kişi doğayı (prakriti) hayal (maya) ve Güçlü Efendiyi de hayal yapıcısı olarak bilmelidir. Tüm canlılarıyla yayılmış olan bu yeryüzünün onun parçalarından ibaret olduğunu bilmek gerekir.⁴⁷

Maya içerdiği anlam gereği mokşa arayışındaki insanı, samsaranın ağına düşürmeye çalışabilir. Nesnelere özü bir olmasına

⁴⁴ Ali İhsan Yitik, “Hint Dinlerinde Kötülük ve Şeytan”, *Milel ve Nihal*, 1/1 (2003): 29-30.

⁴⁵ Brihadaranyaka Upanişad 3/5/1.

⁴⁶ Nikhilananda, *Hinduizm*, 45

⁴⁷ Şvetāsvatara Upanişad 4/10.

rağmen, görüntüler çoklu ve farklı olabilir. Mayayı fark etmek ve onun üstesinden gelmek kişiyi özgürlüğe götürür.⁴⁸

4- Sevgili oğlum tıpkı çamurdan yapılmış türlü türlü cisimler gibi, cisimlerin adları değişik ama gerçek tek, sadece “çamur”.

5- Tıpkı, oğlum, bakırdan yapılmış bir süs eşyası gibi, ayrılık sadece isim olarak sözcüklerde var ama gerçek tek: “bakır”.

6- Tıpkı demirden yapılmış bir tırnak makası gibi evladım, demirden yapılan cisimler ayrı ayrı isimlerle adlandırılır, ama gerçek sadece demirdir. İşte öğretisi budur.⁴⁹

Maya Upanişadlar’da, yukarıdaki anlamların dışında yanlış anlamı da taşır ve Tanrıya ulaşma yolundaki bir engel gibi kabul edilir.

“İlk madde değişkendir. Tanrı ise değişken değildir. Dünyasını ona yoğunlaştıran, onunla birlik olur ve onun varlığına karışır. Böylece bütün yanlışlar kesilmiş olur.”⁵⁰

Upanişad metinlerinde görüldüğü gibi gerçek, değişik formlara bürünmüş olsa da, aslından türetilmiş gerçek yine gerçek olmayı sürdürmektedir. Şekillerin değişmesinin gerçekliğin kendisine herhangi bir etkisi yoktur.⁵¹ Şekiller ve formlar mayayı temsil ederken, öz ve gerçeği ise Brahman temsil etmektedir. Maya kavramı Upanişadlar’da ikilik olduğunda çokluğu ifade eden bir kavram olarak da göze çarpmaktadır.⁵²

Maya kavramına en etkin şekilde Vedanta Felsefesinde Shankara tarafından yer verilmiş; kavram, “*fenomenler dünyasındaki doğal görüntü*” anlamı taşımaya başlamıştır. Shankara bu kavramı, Vedalardan modern zamana taşıyan isim olmuştur. Shankara felsefesine göre maya, *dünyanın olağan görüntüsü* olarak kabul edilmektedir. Dünya görüntüsü bir yanılsama olup asıl gerçek olan şey Brahman-atman özdeşliğidir.⁵³ Shankara, evrende var olan ve kuşatıldığımız

⁴⁸ Bruce M Sullivan, *Historical Dictionary of Hinduism*, (London: The Scarecrow Press Inc Lanham, 1997), 137-138.

⁴⁹ Chandagya Upanişad 6/ 1/4-6.

⁵⁰ Şvetaşvatara Upanişad 1/10

⁵¹ Goudriaan, “Maya” 9: 5794.

⁵² Brihadaranyaka Upanişad 2/4/14.

⁵³ Shankara, *Tefrik Etme Hazinesi*, 18-19.

çokluğa dair kavramlardan kurtulmak için *-maya-* kavramını üretmiştir. Ona göre çokluk, anlık bir görüntüden öte bir şey değildir.⁵⁴

Shankara'nın mayaya dair düşüncesini sıralı üç önerme ile özetlemek mümkündür: 1. Gerçek varoluşa sahip olan tek varlık Brahman'dır. 2. Brahman atman (bireysel ruh) ile özdeştir. 3. Evren göreceli bir varoluşa sahip olduğu için maya kapsamındadır.⁵⁵

Bhagavad Gitada maya; *sihir, illüzyon, aldatmaca ve anlaşılması zor bir kavram* olarak tanımlanmıştır ve bilinçleri maya tarafından çalınmış ve kötülük yapan kişilerin Tanrıyı aramamaları gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁶

Bu guna düzenlemesi benim sihrimdir (maya). Ve anlaması çok zordur. Bu yüzden sadece kendini bana verenler bu sihiri geçebilir.⁵⁷

Maya kavramını anlamada, inananların yanında Tanrı fikrinin evrimi de görmezden gelinmemeli, kavrama duygusal bir bakış açısı ile değil, eskilerin düşünce ve hayatlarını dikkate alan bir bakış açısı ile yaklaşılmalıdır.⁵⁸

Bir Vedanta düşünürü olan Ramanuja, evreni Brahman'ın gerek ruh gerekse bedensel suduru olarak kabul etmektedir. Vivekananda, Aurobindo ve diğerleri maya ile ilgili geleneksel inancı devam ettirirken, Şivacı ve Şakta mezheplerinde kavrama karşı realist bir görüş hâkimdir.⁵⁹ Bazı teistik geleneklerde mayanın *Şakti* adı verilen Tanrının hemen yanında yer alıp, dünyayı yaratan dişil bir Tanrıçaya ait yaratıcı güç olduğuna da inanılmaktadır.⁶⁰ Bu düşünürlerin mayaya dair fikirlerinin detayları ise başka bir araştırmanın konusudur.

Modern çağlarda Ramakrişna mayaya *döl yatağında yaşayan tüm varlıkları taşıyan kutsal ana* olarak tapmıştır. Bu kutsal ana varlıkları yarattıktan sonra onlara destek olmuştur. Ramakrişna, bağlanma ve bağlardan kurtulmanın kutsal ananın faaliyetleri ile

⁵⁴ V. S. Ghatе, "Sankaracharya", *Encyclopedia of Religion and Ethics* (Edinburgh: T&T Clark Ltd,1981), 11: 186.

⁵⁵ Sahastri, *The Doctrine of Maya*, 115.

⁵⁶ Bhagavad Gita 7/14-15.

⁵⁷ Bhagavad Gita 7/14.

⁵⁸ Vivekananda, *Maya ve Yanısama*, 24-25.

⁵⁹ Goudriaan, "Maya", 9: 5795.

⁶⁰ Sullivan, *Historical Dictionary of Hinduism*, 138.

gerçekleştiğine inanmış, onun lütfu ile insanların hem dünyaya bağlandıklarını hem de özgürlüğü elde ettiklerini ileri sürmüştür. Ramakrişna mayaya saygı ile yaklaşmış, onu inkâr etmemiş ve ona meydan okumamıştır. Mayanın lütfu sayesinde kendisinin en yüksek bilgiye ulaştığını ileri sürmüştür.⁶¹

Maya kavramına özellikle Advaita düşüncesinde merkezi konumda bir yer verilmesi ve dünyanın görüntüsünün mayadan ibaret olduğu fikrinin ileri sürülmesi, kavrama yönelik haklı itirazları beraberinde getirmiştir. Örneğin Spencer, “Eğer dünya görüntüsü bir illüzyondan ibaret ise bu durum Brahman’ı en büyük sihirbaz, dolayısı ile bir sihirbaz haline getirmeyi mi?” sorusunu sormaktadır.⁶²

Maya, dış dünyadaki görüntülerin nihai gerçek olmadığı, aldatıcı olduğu fikrine dayanır. Bu yönüyle dış dünyanın varlığını bütünüyle reddetmediği için nihilizm⁶³ anlamı taşımamaktadır.⁶⁴ Ancak, maya için yanılma ve benzeri gibi anlamlar verilmesini hatalı bulanlar da vardır. Çünkü dünyanın bir yanılma olduğu fikri Budist geleneğe aittir. Maya, idealizm ve realizm gibi bir kuram olmayıp, sadece bireyin ne olduğuna ve evreni nasıl gördüğüne dair bir durum tespiti, evrenin gerçeği ve onun nasıl sürdüğüne dair bir beyandır.⁶⁵ Mahayana Budizmi’nde kavram illüzyondan daha ileriye götürülerek nihilizme doğru yaklaşmıştır.⁶⁶ Vivekananda ise, Budistlerin kavram ile oynadıkları ve ona kendilerine göre bir anlam yükledikleri görüşünü savunur.⁶⁷ Maya kavramını temel alan dünyayı inkâr etme düşüncesi, kişiyi eylemsizliğe sürüklemesi yönüyle eleştirilmektedir. Dünyayı olumsuzlama ve inkâr etme fikrinin Hindu inancının karakteristik yapısı ile uyuşmaması, dünyadan geri kalma, kişilerin dünyadan el etek çekerek asketik yaşantıya yönelmeleri gibi olumsuz sonuçlarının olması, kavramın eleştirilmesinin diğer bir sebebidir.⁶⁸

⁶¹ Nikhilananda, *Hinduizm*, 46-47.

⁶² Spencer, *Mysticism in World Religion*, 37.

⁶³ Nihilizm: Hiççilik. Özü itibarıyla hiçbir gerçek olmadığını ileri süren, herhangi bir nesnel hakikat zemini kabul etmeyen ve her şeyi reddeden akımdır. S. Hayri Bolay, “Hiççilik”, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Akçağ Yayınları 2004), 165.

⁶⁴ Goudriaan, “Maya”, 9: 5795.

⁶⁵ Vivekananda, *Maya ve Yanılma*, 7-8/13.

⁶⁶ Goudriaan, “Maya”, 9: 5794.

⁶⁷ Vivekananda, *Maya ve Yanılma*, 8.

⁶⁸ Parrinder, *Mysticism in the World Religions*, 90-91.

Sonuç

Maya, bireyin temelde evrene dair anlık görüntüsünü ifade eden bir kavram olup, avidya ise bireyin cehaleti ve gerçeği göremeyişi ile ilgilidir. Görüldüğü gibi maya kavramı, illüzyon, yanılsama, sihir, yaratma gücü gibi pek çok farklı manayı ihtiva etmiştir. Kavram Shankara ile hak ettiği üne kavuşmuş olmakla birlikte, tarihsel süreçte pek çok farklı manalara da gelebilmiştir. Hatta kavramın zaman zaman avidya kavramı ile yakın anlamda ya da birbirlerinin yerine kullanıldıkları göze çarpmaktadır.⁶⁹ Mayanın eleştirilere konu olan temel yönü ise nihilizme yakın olarak ifade edilen dünyanın aslında var olmadığına ya da hayalden ibaret olduğuna dair görüştür. Oysaki (Shankara merkezli) Vedanta maya düşüncesinin temelinde, dış dünyaya ait tecrübelerin insanın gerçeğini ve özünü bütünüyle yansıtmadığı, asıl öz ve gerçekliğin Brahman olduğu fikri yer alır. Maya kavramı Brahman'ın mutlak gerçekliğinden yola çıkılarak, dünyanın geçici ve göreceli oluşunu ifade eden, dolayısıyla insanın algı ve düşünce dünyasının gerçekleri bütünüyle yansıtmaya imkânına sahip olmadığını ortaya koyan bir kavramdır. İncanın temelinde ise Brahman'ın tek ve mutlak gerçek olduğu düşüncesi ve bireyin Brahman karşısındaki konumu yer almaktadır.

İnsanın acziyeti ve cehaletini ifade etmek için Hint geleneğinde kullanılan kavram ise *avidya*dır. Maya ve avidyanın kişinin sınırlılığını ifade eden ve Tanrının karşısında insanın konumunu belirleme işlevi gören iki kavram olduğunu söylemek tarafımızca yanlış bir çıkarım olmayacaktır. Hint düşüncesinde özgürlüğe ulaşma, kurtuluşa erme, ölüm sonrası hayat ile ilgili bireyin durumuna dair, Brahman merkeze konulduğunda maya; gerek bireyin gerekse evrenin Brahmana göre konumunu temsil etmek için kullanılmaktadır.

Kaynakça

- Bolay, S. Hayri. "Hiççilik". *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004. 165- 166.
- Coomaraswamy, Ananda K. - Geunon, Reneu- Dasgupta, Surendranath. *Doğu Bilgeliği*. Trc. Ahmet Aydoğan. İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Chattopadhyaya, Debiprasad. *Indian Philosophy A Popular Introduction*. New Delhi: People Publishing House, 1964.

⁶⁹ Goudriaan, "Maya", 9: 5795; Chattopadhyaya, *Indian Philosophy*, 97.

- Eliade Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. Cilt. 1. Trc. Ali Berktaç. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2003.
- Gaynor, Frank. "Maya". *Dictionary of Mysticism*. New York: Philosophical Library, Tarih-siz.
- Ghate, V. S. "Sankaracharya", *Encyclopedia of Religion and Ethics*. Edinburgh: T&T Clark Ltd, 1981), 11: 185- 189.
- Goudriaan, Teun. "Maya" *Encyclopedia of Religion*. Ed. Lindsay Jones. 9: 5794- 5795. USA: Thomsan Gale, 2005.
- Herman, A. L. *A Brief Introduction to Hinduism: Religion, Philosophy and Ways of Liberation*. Oxford: Westview Press, 1991.
- Hiriyaan, Mysore. *Hint Felsefesi Tarihi*. Trc. Fuat Aydın. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Isayeva, Natalia. *Shankara and Indian Philosophy*. Ed. Harold Coward. Albany: State University of New York Press, 1993.
- Leaman, Oliver. *Eastern Philosophy Key Readings*. London and New York: Routledge Publishing, 2000.
- Kaya, Korhan. *Bhagavadgita*. Ankara: Dost Kitabevi, 2001.
- Kaya, Korhan. Trc. *Rigveda*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Kaya, Korhan. Trc. *Upanishadlar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Kazımî, Rıza Şah. *Şankara, İbn Arabî ve Meister Eckhart'a Göre Aşkına Giden Yollar*. Trc. Tahir Uluç. İstanbul: İnsan yayınları, 2012.
- Nikhilananda, Swami. *Hinduizm*. Trc. Aslı Özer. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 2003.
- Parrinder, Geoffrey. *Mysticism In the World's Religions*. London: Sheldon Press, 1976.
- Rao, Nagaraja P. *The Schools of Vedanta*. Bombay: Bharatiya Vidya Bhavan, 1943.
- Sahasri, Prabhu Duth. *The Doctrine of Maya in The Philosophy of Vedanta*. London: Luzac and Co Publishers, 1911.
- Schimdt, Daniel. "Samadhi". 2017. Part 1 (The İllusion of The Self). Erişim: 5 Aralık 2018. <https://www.imdb.com/title/tt6713862/>
- Shankara. *Viveka Chudamani (Tefrik Etme Hazinesi)*. Trc. Mehmet Ali İşim. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.
- Sivananda, Swami. *Vedanta For Beginners*. India: The Divine Life Society, 1996.
- Spencer, Sidney. *Mysticism in World Religion*, Britanya: Penguin Books, 1963.
- Sullivan, Bruce M. *Historical Dictionary of Hinduism*, London: The Scarecrow Press Inc Lanham, 1997.
- Timalsina, Sthaneshwar. *Consciousness in Indian Philosophy: The Advaita Doctrine of "Awareness Only"*. New York: Taylor& Francis Group, 2008.
- Vivekananda, Swami. *Maya ve Yanılsama: Vedanta Felsefesi'ne Giriş -1*. Trc. Suat Ertüzün. İstanbul: Okyanus Yayınları, 2005.
- Wachowski, Lana. "Matrix". 1999. Erişim: 5 Aralık 2018. <https://www.imdb.com/title/tt0133093/>
- Yitik, Ali İhsan. "Hint Dinlerinde Kötülük ve Şeytan". *Milel ve Nihal*. 1/1 (2003): 21-39.
- Zimmer, Heinrich. *Hint Felsefesi*. Trc. Sedat Umran. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1992.

